

ХОЛОНГО

Аадарай намдан зогсожо, халхигүй гайхалтай нам аалин байдалай тогтомсоор, сэбэр агаараар амилхаяа газаашаа гарабаб. Хотоноймнай зүүн хойтохи булаг багта холонго бугаагтан задаржа, туйлгүй гоёор үнгэтэн байба. Ногоон шэршүү тэрлиг дээгүүрээ улаан хязатай угаһан бүһэ бүһэлһэн, гүрэмэл гээзгэээ нахилзан хотолзоһон уяхан нюрга елэгэшүүлэн гүйлгэһэн Баярмаа! Тиимэ бэээ, Баярмаа?.. Гүйшэбэб. Амияа абажа ядан гүйнэб. Тээд холонго хүсэгдэхэ юммэ бэшэ даа. холонгомни ойром шэнги аад, намайе гасаалһандал, тээ саанаханам болоод лэ улам бүри дура буляама найханаар харагдаха юм. Баһал хүл мэдүүлэн харайшанаб. Үгыл аад, үгы даа хүсэгдэхэ юумэ бэшэ. Гүйхэ тэнхээмни халажа, амияа абажа ядан, газарта һалд һуушабаб. холонгомни тээ энээхэндэм, хорёод алхын газартахана, һарбайгаад барижархихоор дүтэ... Мүн даа танияб — Баярмаа. Баярмаам ха юмши даа, Баярмаам, танинагүй аалши намайгаа? Шимни хаанаһаа, ямар орон нютагһаа иимэ арюухан, үльгэрэй дангина болоод орожо ерээбши даа?.. Буугыш даа, Баярмаам!..

Баярмаа нам тээшэ нэгэ удаа һарабшалжа хараад, гараа дээрэ үргэжэ, торгон пулаадаараа даллан, хүлээ гэһэн тэмдэг үгэбэ.

«Одоошье даа Баярмаам ерэхэнь ха юм даа намдаа. Мүнөө юуншье бидэ хоёрые...»

Холонгын үзүүр бага багаханаар дээшээ дэгдэн хумарин, таһаран халахаяа байнал газарһаа Баярмаа, Баярмаа. Бушуулыш даа, бушуулыш... Нэгэ заал үлөө... Холонгын үзүүр газарһаа таһарһаар таһараад, өөдөө, сагаан хөөһэндэл, хөөрсэгэнэн, хөөбэгшэн мушхаралдаһан үүлэнүүдэй тээ наахануур, тэнгэрийн сэнхир орьёл өөдэ хөөрэхөөр хөөрөөд, далда хараагүй холодошолой. Дугаагтаһан холонгын гэшхүүрээр доошоо буужа ябаһан

Баярмаамни хайлаһаар хайлаад, тэнгэритэй зүһэ нэгэдэн, харагдахаяа болишоолой...

Абааштайгаар, халаха хандаха хэбэргүйгөөр хэншьеб хүнжэлһөөмни угзарна. Таняаб даа, гансал хүн намай иигэжэ һэрээдэг. Нойрһоо бэшэ, энэ далита зүүдэнһээ халаха дурамгүй. Хэдышье угзархадань зүрхээ түшэгэнүүлэн, эгээл үндэгээ дараһан тахяадал, дулаан һууриһаа хобхорхо хэбэргүй тэмдэг үзүүлнэб.

— Баяр!.. Баяр! гэхы дуулана гүш даа, үгы гү? һэрииш, юрэдөө, орой болошоол, энэш. Унтажал байха яшаһан хүмши... Алим үдэшэ үгэһэн үгэшни, хүнш болоо даа. Үдэр бүри булаг ошожо, уһа асардаг болохом гээ һэмши гүш, али мартаа гүш? — гэжэ саб гэнэ һамгамни.

Нюдээ нээхэдээ ёлгошобоб. Наран дээрэхэнэ гарашоод, хурса элшээрээ сээжэ руум харбажа, халуудуулжа, хүлэрүүлжэ байба. Аадар нээрээшье ороод, үглөөниинь наран гарашоо гү гэхээр. Һуняһаар, толгой соогоо бодолоо бодоһоор үндыжэ даа, яаралгүйхэн хубсалба.

— Хүйтэн уһа тархи дээрэш адхажа үгэхэм гү?— гэнэ һамгам.

Угаалнигайнгаа адхуурыень хоршоғонуулан, альган соогоо уһа гоожуулаад, нюуртаа хүргэһэнэйнгээ һүүлдэ:

— Үгы дөө, хэрэггүй, — гэжэ хориноб.

— Яагаа уруу дуруубши даа. Үбдэхэээ һанаа үгы аабзаш? Али булаг ошохо болоһондоо залхуу хүрэд гээ гү?

— Сэржүү, хүрэг лэ даа, хашартай байна,— гэбэб.

— Хэзээнэй хашардаг болошоо һэмбибди?.. һи-һи...

«Энэ һамгад даншье һаа үргэ амандаа үүрэшһэн зон даа. Нэгэл торгохо юумэ олоо һаа, жаргашаха. Урдань орохо гээшэ улаан түймэр соогуур ябажа гараһантай адли», — гэжэ өөрынгөө Сэржүүдэ дурагүйлхэнэб.

«Хэрбээ тиихэдэ Баярмаагаар һамга хэһэн байгаа һаам, арайшье иигэжэ, алхам хэһэн газартам зэмэрхэжэ, үргөө бүлюудэжэ һуухалгүй һэн даа. Теэд хуби заяамнай тиймэл байшоо гээшэ ааб даа»,— гэжэ бодоходоо һанаа

алдажархибаб.

— Энэ хоршоодхош ямар юумэндээ иигэтэрээ ханаа алдаа гээшэ бө-ө! — намганайм хоолой ууртай, шангашаг болоодхибо.

Юушье дуугарангүй, дүлии дүнгээ юумэндэл, байжа үгэхэдэм, намгамни хусад гээд, һүүлээ дороо хэдэг. Зан абарияа хара багаһаа абалсаһан хоёр бэе бээе даалсажа һуранхайбди. Би хүндэлэндэ хүлөө табижа үгэнгүй, бодолоо бодоһоор лэ байбаб.

«...Үншэрһэн зүрхэнэймни оёорто хүртэшэгүй найхан һолонго боложо үлэшөө ха юмши даа, Баярмаамни... Хэрбээе тиихэдэ...»

Иигээд хөөрэлдөөнэйнгөө уялаа тайлажа эхилһүү даа. Тиихэдэ арба найматай ябааб гээд эхилһүүб. «Наһаа эдихэдэжэ, долонтошоо!» — гэжэ заримашуулай гааруугаар хухиргэн хэлэдэг, ханадагшье һаа, мүнөө бодоод үзэхэдэм, яабашье үшөөл үхибүүн, гүлмэр тэнэгхэн ябаа байнам даа. Үнгэрһэн юумэн үнгэрөө гэжэл ханаагаа амаруулхаһаа бэшэ ондоо юун гэхэбши даа.

Арбадахиие дүүргээд, классаараа колхоздоо хүдэлхээе үлэһэн бидэнэр энэ тэрэ ажалда хүдэлдэг, шадал зэргээрээ оролдодог байгаабди.

Үбэл һэн. Январь һарын һүүл багаар янгинама хүйтэн манай нютагай талаар зайгуултажа, сагаан тооһо, утаа мана татуулан, тэнгэрийн үдэр бүри тэшэгэнэжэ байба. Иимэ хүйтэнөөршье колхоз гэртэмнай һуулгаагүй, хонидой хурьгалжа эхилхэлээр, хурьга абалганда хабаадуулалсаба. Замаг-Добын отарада: Баярмаа, Сэржүү, Дабаа-Гарма бидэ дүрбэн эльгээгдэбди. Багаһаа эжынэрээ дахажа, хони хурьганда ябажа һураһан Баярмаа, Сэржүү бидэ гурбан түбэгшээбэшьегүйбди; гансал һүниндөө нойргүй эрьежэ хонохонь лэ хашартай шэнги һэн. Тээбэгэрхэн, хүл дээрээ тогтожо ядаһан хурьгаяа эхынь долёожо дүүргэмсээр, мэшээгтээ таһа барижа орёогоод, зоболонгүй дулаахан байрадань оруулжа табихаш. Хоёроороо нэгэ дахин эрьежэ ерэхэдэш таба-зургаан тэршээхэн юумэд

мааралдажа хэбтэхэ. Тиихэдэнь мэшээглэжэрхихэш ушар үзэгдэхэ. Дабаа-Гармадамнайл түбэгтэй хэн. Тэндээ арбадахия дүүргэхэгүй, юундэшье танай иишэ ерээ хэмбиг гэжэ шаналдаг. Тэрэ городто үлэжэ бага наһаяа тэндэ үнгэргэһэн тула хурьга абалган болоходо һаг даа, даншье һаа дүршэлгүй, ходо һанаа алдажа, нялха нарайхануудые барихаяа жэрхэжэ ябаха. Дабаа-Гармын эсэгэнь манай колхоздо түрүүлэгшээр хүдэлхээ урзанда ерэхэн юм. Тэрэгүй һаа Дабаа-Гарма мүнөө бидэнээр хурьга абааб гэжэ зобожо ябахагүйдөө болохо бэлэй. Хаанаб даа, ямар нэгэн холын городто үни институтда оронхой, хүюу шууяатай оюутанаар суг ябаха хэн гэжэ һанахадаа, хайрлаагүйдөө хайрладаһанш хүрэшэхэ. Бэрхээр һурадаг Дабаа-Гармада институтда оролгон юуншье бэшэ байгаа. Яахабши даа, һанаашаяа зосоогоо хадагалаад, абяагүйхэн ябахаш. Тиигэбэшье хурьга абажа шадахагүй хэбэрээ таһа нуудаг, бидэнтэйгээ адли ябахыел оролдодог байха. Энээниинь таһан Сэржүү гасаалжа, хоро шарыень хүдэлгэжэ һалахагүй. Нойтон бээтэй хурьга һула гараараа бари гэхэ бэлэй гү даа, али мэшээгээ урдаа барихан Дабаа-Гармын хамарайнь урдахана асараад, хонинһоо дутаа гүш долёолши гэхэ, үрсэгэшүүлхэ, арбагашуулха, ойень гутааһаяа улам оролдохо.

— Хамараа бү уршылга, томо болоходонь, алаад үгөө һаа, мяхынь шүлһөө татажа байжа залгиха гээбши-и. Тиймэ аад лэ яагаа үхэхэн жэрхээшэ юм,— гэжэ Сэржүү гааруулдаг хэн.

Саанаа тэхэршэхээ байбашье, бээ харын хүсөөр барижа, басагадһаа юу оложо эдихэбши даа гэжэ һанадаг юм хэн гү:

— Болиш дөө, хаяыш саашань, хэрэггүй юумэ бү хэлэл даа,— гэжэ Дабаа-Гарма бүдүүрхээ болодог хэн.

Арай гэжэ урдаа ядажа ябаһан Дабаа-Гармые Сэржүү бү гасаалал даа. Ябан ошон дадана һурана аабза, — гэжэ Баярмаа хажуу тээһэнь оролсодог хэн.

Баярмаагай дарууханаар, минии эжын түһөөтэйгөөр

илдамханаар дуугархадань, сэдхэлэймни үлхэлөөдэ олон угаһаханууд жэнгирэлдэн ханхинахадал гэшэхэ.

Мандаа орходоо Баярмаамнай юундэшьеб даа ехэжээл хүндэл үзэгдэдэг хэн.

— Та гурбан амаржа унтагты даа, битнай эрьеэд хонуужам, түрэжэрхёо хаань — хэн нэгыетнай хэреэхэб,— гэхэ, үгышье хаа: — Дабаа-Гарма-а, ши унта даа, эсэһэн шэнгиш, би шини орондо Сэржүүтэй эрьеэд ерүүжэм,— гэхэдэнь, тэрэ үгэгүй зүбшөөдэг хэн.

Баярмаагай үгэ Дабаа-Гарма бидэ хоёр жэншэдгүй дууладаг хэмди. Хэлэһэнһэнь арсаха гээшэ хургаа таһа сабшажа хаяһантай адли байгаа. Юумэ хэхэдээ, юумэ хэлэхэдээшье нэгэ удаа яараха тэбдэхын табилангүй хэн. Ходол даамайхан, даасатайхан. Номдоо тиимэ бэрхэшье бэшэ хаа — оролдосотой. Хүнэй урдаһаа нэгэ хатуу үгэ дуугархыень, толгойгоо табихаар, дуулаагүйб даа. Эсэгэгүйгөөр зобожо тулижа хара багаһаа долоршоһон юм хэн гү, яабашье нютагайнгаа бэшэ басагадһаа илгархадаад лэ байдаг бэлэй. Сэбэр гээ бол сэбэр лэ даа, али намда тиигэжэ харагдадаг юм хэн гү, бу мэдэе. Баярмаагайл түхэл шэнжээр сэбэр гээшые ойлгожо һураһан би эндүүшье табижа болооб. Тээд хэлэхүүлби даа ямар бэ. Налгай урихан шарайтай, энеэбхилхэн хонгор нюдэнүүдтэй, энеэбхилхэдэнь хоёр хасартань хонхорхой гарадат, жэжэхэн сагаан шүдэнүүдтэй, нюурынь хүрин, буржагаршаг хара гэзэгэнүүдтэй — мянга түмэн басагад сооһоо илгаруулаад лэ байхаш. Гоё хадань хүбүүд олоороо һанаархадаг юм хэн гү, али даншье даруу һайн хадань гү, юрэдөө, ойлгодоггүй хэм. Алинииньшье болоо юм аабза гэжэ багсаадагби. Намдал адли тэрээндэ дурлашаһан хүн бии юм хэн гү, үгы гү, мэдэхын аргагүй. Дуранай һайхые тиихэдэл мэдэрдэг, ойлгодог болоо бэлэйб. Баярмаал сэдхэлыем дээрэ үргөө, Баярмаатайл суг ажаллахадаа үдэр һүнийн үнгэрһые ойлгодоггүй байгааб. Баярмаал минии баяр, уйдхар, үдэр бүрийн ажабайдалай шэмэг болоо. Үргэһэн соогоо: «Баярмаа!» — гэжэрхёод, үглөөдэрынь нюураа хэхэ

газараа оложо ядан, улайха, сайхаш. Нэгэтэ унтаатайдаа иигэжэ дуугархыем дуулажархиһан Сэржүү атанхаяа гаргажа, наада барижа бүри болишоо хэн.

— Буруу дуулажархиһан аад, үргэээ бү хабирал даа,— гэдэг хэм.

— Мүнөөл дуулажа байһан шэнгээрээ дуулааб... ха-һи... Намай худалаар хэлээ гэжэ ханаа гүш?.. Баярнай Баярмаада...

— Баярмаа гэхэдээ намда дурлахадаал ганса дуугараа гэжэ ханаа гүш даа, Сэржүү!— гэбэ Баярмаа.

— Ондоогоор яагаа гэхэ гээбши?

— ханаагаа зобоһондоо, хурьгаяа эрьеэд ерээы гэхэ гээ юм аалам, яажа таажа болохоб.

— Вот, вот, .Баярмаа зүбынь хэлэжэрхибэл даа,— гэхэлээрни, Сэржүү арсалдаагяа орхёо бэлэй.

Баярмаа намда тусгаар няалданги һайнаар гэхэ гү даа, али бэшэндэ хандадагтал орходоо нэгэл ондоохоноор даа, мээхэй янзатайгаар хандадаг, өөртэмни али тиигэжэ ханагдадаг юм хэн гү, юрэ бусаханаар нам тээшэ харадаг, дуугардаг шэнгээр үзэгдэхэ. Би Баярмаатай сүлөөдэ хөөрэлдэхэ сагай тулахада, хэмжээгүй уян болонхой байдаг хэм.

Уярһан, дурлаһан хэбэрээ Сэржүүгэй ойро харуулхаяа сагаагаараа түбэгшөөхэб. Нэгэ юумэнэй заха харуулжархибалшни (һохор үхэртэ худаг бү үзүүлэ гэжэ буряадууд хэлсэдэг ха юм даа). Сэржүү амаяа барихаяа хохирмой даа, туһагүй нэгэ тээ һүүюулжэрхихэ ха юм.

Хоргоһон шэнги һубарин унаһан хурьгадаа абажа, одоошье дүүргээ болобобди. Манай зол болоходоо, нэгэшье хурьган бүтэжэ, хүлдэжэ үхөөгүй бүрин бүлезн абтаа. Энээнэйнгээ түлөө колхозой правлениин зүгһөө һайшаалда хүртөө хэмди.

Хабарай эхин һарын дулаарга сагай үзэгдэхэ сэдхэлэйшни сэдбдэг хүйтэй баһал хайлажа эхилһэндэл, уя оруулагдан зохид боложо, үдэр бүри ульһатайгаар шатаһан наран өөдэ энеэбхилэн хаража гэшхэлхэ дураншни хүрэхэ.

Нам шэнги үльгэрэй гоё бодолнуудыг сэдхэлдээ хадагалсан хаа бүри яахабши?!

Мартын найман. Энэ үдэрийг мартажа шададаггүйб. Мартахаар юумэн хаань мартагаш хэм, тээд хүнэй наһан соо мартагдашагүй үдэр гэжэ байдаг ха юм. Юундэшьеб, би мартын найман бүхэндэ эртэ үглөөгүүр газашаа гаража, наранай гарахыг талада гансаараа угтадагби. Хэды тиигэбэшье тэрэ үдэрэй нарандал адли нарыг, тэрэ үдэрэй тэнгэридэл адли тэнгэрийг мүнөөшье болотороо үзөөгүйб.

Басагадууднай мартын найманиг түрүүшынхөө ёһотойгоор тэмдэглэхэ гэлсэбэ. Хүбүүдшье уригдаа. Эртэ үглөөнһөө хойшо Сэржүүгэйдэ бэлэдхэл, түхээрэлгэн болоо. Аттестат абаһан үдэрһөөмнай хойшо иимэ хамтаралган, шууян үзэгдөөгүй байгаа. Басагадаа амаршалаад дүүрэшэнгүй, заа зуухан бэлэг хүбүүд абажа үгээ гэлсэбэ. Хэн хэндэ юу абахаяа элишэлээ. Минии хубида Баярмаа хүртөө. Юу абажа үгэхэ гээшэбиб? Ехэл удаан бодолгото болобоб. Үдэһөө хойшо гурба дахин магазин орожо гарааб. Хүбүүдыг харахадам: духи, гэрэл, ном юумэ абана, ханаандам таараһан юумэн олдожо үгэбэгүй. Таарамжатай гоё гоё юумэнүүд хуу худалдагдашоод, һулһаади. Сэржүүгэйдэ ороходом, Баярмаа лапшаа хэршэжэ байба. Шара торгон платияа үмдэнхэй, үндэр һуеытэй туфлитай... э-э, ямар дулааханаар тиихэдэ нүдэндэм харагдаа гэшэ хэм! Торгон платил абажа үгэхэ болоо гэжэ шидэбэб. Хэдыдэхи размер абахаяа өөрһөөнь һурахаяа аягүйрхөөд, Сэржүүгэе дуудажа, аргаахан:

— Ши хэдыдэхи размерэй плати үмдэдэгбши? — гэжэ асуубаб.

— Дүшэн зургаа. Яагааб?

— Миин даа, миин һуранаб,— гэжэрхөөд, гаража ябашоо хэм.

Өөрһөөнш һурахаяа яаһан хүнбиг гэжэ һүүлдэнь шаналаа хэм. Сэржүү хамаг юумэ хуу буруу хүргэжэрхигэн байгаа бшуу. Арбан гурбан жэлэй үнгэрһэн хойнол юунэй болоһыг элирүүлээ бэлэйб.

— Битнай Баярта хадамда гарахам,— гэжэ Сэржүү найрханан гэдэг.— Хараарайгты даа.— Мүнөө үдэшэ намда плати бэлэглэхэ. Намар боломсоор түрэээ хэхэбди. Үгэээ абалсаабди...

Шашаг, худал үгэнөөнь боложо, Баярмаа тэрэ хүни ерээгүй. Хүбүүдэй хойно хойноһоо бэлэгүүдээ барижа эхилхэдэнь, басагадууд намайе Сэржүүдэ асарааша платияа гарга, бэлэглэ, юу хонхойгоод хуугаабши гэжэ байжа баалалтаар барюулгаа. Баярмаагай! гээд хэлэхэ гэхэдээ, юүндэшьеб даа, яашье хэлэжэ шадаагүйб. Теэдшье хэлүүлхэ забдашье үгөөгүй.

— Баярмаа юүндэ үгыб? — гэжэ хурааб.

— Тархим үбдэнэ гээд гэртээ харина хэн даа,— гэжэ Сэржүү харюу үгэбэ.— Балдан-Гарма Баярмаада бэлэг абаа юм ха, үглөөдэр абаашажа үгэнэ ааб даа...

Доторой өөдэгүйхэн хурисалда эдигдэжэ, амаараа гаратараа архи залгаад, соохор мэдээн соогоо Баярмаатанай үүдэ ошожо тоншоһон байгааб. Пял ногтуу намайе хэн оруулхаяа найшаахань нэм. Үлүү гарахаяа ханахадамни, нүхэдни гэртэм асаржа үгэнэн байгаа.

Үглөөгүүрынь Баярмаа гүйжэ ерэхэнь аабза гэжэ хүлээхэм ерэхэ үгөөгүй.

Тиигээд лэ тэрэ зундаа Баярмаа Эрхүү эмшэнэй хургуулида хурахаяа ошоод, уданшьегүй Балдан-Гармада хадамда гарашоо хэн.

Тэрээнхээ боложо минии архи уухамнишье нэгэ хирэ түргэдөөд абаа. Эгээл энэ үеэр Сэржүүтэй хуби заяанаймнай харгы ниилэжэ, тэрэнэй хатуу гарта ороходоо, архья уухамнишье татагдаад орхёо бэлэй. Хуу Сэржүүгэй хэлэхээр, ханаһаар болоо. Сэржүү мүнөө минии хамган. хамгаяа яажа муушалжа болохоб; угым залгаха хүбүү гаргажа үгөө, түбхэн юүмэндэ шуумгай бэрхэ, хүнһөө харюудаха, эшэхэ гэжэ байхагүй, гансал үлүү гаргахаяа ханадагынь найшаадаггүйб, хонинойнгоо ажалда оролдосотой, намайгаа ходо сэбэр ябуулхые оролдодог; теэд нэгэл юүмэн Сэржүүдэ дутадаг — энээниень мүнөө

алдууригүй ойлгодог болонхойб — Баярмаагай холонго. Тиихэдэ Баярмаа намда дуратай байгаа. Тиихэдэ би өөрөө алдуу хээб.

Хэрбэээ Баярмаатай гэрлэшэһэн байгаа хаам, зосоомни мүнөө хүрэтэрөө холонго зандаа үлэжэ шадаха гээшэ хэн гү? Али үшөөшье найхан холонго татуулан байха хэн гү?

Зунай найхан сагта холонгын бугаагтаха бүхэндэ арба найма наһанайнгаа алдууе нанан гажардагби. Ши, Балдан-Гарма, нүхэрни, ехэл жаргалтайш даа. Жаргалтай нууна гэжэ дуулагшаб. Тээд атаархаадшье яахабиб, найн лэ нуугыт даа, найнши даа, Баярмаа, минии зосоо холонго татуулһандаа. Би энэ үдэшэ шамайгаа баһал зүүдэндээ хаража хонобо ха юмбиб. Намгамни, үнөөхи Сэржүүмнай, намдаа бага зэмэрхэнги. Шиниингээ нэрые зүүдэн соогоо дахяад дуугаржархёо үгы аабзаб... Тээд мэдэнэ ха юмши даа, Сэржүүем...

Бишни мүнөө булагта уһанда ошоход, юундэ үглөө бүхэн булагай уһанда ошодог болоһыем хэншье таахагүй, угайдхадаа, намгамнишье...

Гансал булаг дээрэ гиигэн байгаа холонго дамжаһан Баярмаамнил таахаш, тиимэ гү? Баярмаа, юун гэжэ нананаш?